

Mimarlıkta Deja Vu

Nazan Kirci

*Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Ankara, Türkiye
nazkirci@gazi.edu.tr*

ABSTRACT

The discussions on how architecture in the West associates with history and whether this relationship is necessary has led the way to a wide variety of deep thinking styles and practices. This issue of Turkey's architectural agenda remains a delayed problem.

Historical references that were consciously avoided in Modern Architecture were used in various forms in the Post Modern period. Following the criticism of the monotony of modern architecture; the researches of analogy, morphology and typology started, secret codes about the city and architecture were deciphered and exploited by these investigations. User satisfaction was investigated on a vernacular scale; monumentality, culture, history, search for collective memory and revitalization led to the studies of improvement and function conversion. Time and space were split from each other in both periods despite all their ideological and formal antagonisms.

In Turkey, modernism and criticism have been attempting to be popularized again and return to history recently, before finding the exact meaning in architecture. While examples of revitalization have created deja vu in the architecture, it is thought away from time, space, context, meaning, and scale. Following all these applications, requirement of remaking research and discussion of the conditions of utilizing the history has emerged.

Keywords: modernism, post modernism, historicism, criticism

ÖZET

Batıda mimarlığın tarih ile nasıl ilişkileneceğinin, hatta bu ilişkinin gerekli olup olmadığı tartışmaları; çok çeşitli ve derin düşünme şekillerinin ve uygulamaların yolunu açmıştır. Türkiye'nin mimarlık gündemindeki bu konu, çözümü gecikmiş bir problem olarak durmaktadır.

Modern Mimari'de bilinçle kaçınılan tarihsel referanslar, Post Modern dönemde çeşitli biçimlerde kullanılmıştır. Modern mimarinin tekdüze oluşu eleştirisinin ardından; analogi, morfoloji, tipoloji araştırmaları başlamış, kente ve mimariye dair gizli şifreler, bu araştırmalarla deşifre edilip, kullanıma açılmıştır. Kullanıcı memnuniyeti vernaküler ölçekte araştırılmış; anıtsallık, kültür, tarih, kolektif bellek arayışları ve yeniden canlandırmalar; iyileştirme ve işlev dönüştürme çalışmalarına yönelmiştir. Zaman ve mekân; tüm ideolojik ve biçimsel karşıtlıklarına rağmen her iki dönemde de, birbirinden kopmuştur.

Türkiye'de modernizm ve eleştirileri, mimaride tam olarak karşılığını bulamadan, son dönemlerde tarihe dönüş, yeniden popülerleştirilmeye çalışılmaktadır. Yeniden canlandırmaya yönelik örneklerle mimarlıkla *deja vu* yaratılırken; zamandan, mekândan, bağlamdan, anlamdan, ölçekten uzak düşülmektedir. Tüm bu uygulamaların ardından, tarihten yararlanmanın koşullarının araştırma ve tartışmasının yeniden yapılması gerekliliği açıkça ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: modernizm, post modernizm, tarihselcilik, eleştiri

GİRİŞ

Mimarlık ileri adımlar ve geriye bakışlarla yoluna devam etmektedir. Türkiye'deki son dönem, sivil ve kamu mimarlık uygulamalarında, tarihsel referansların kullanımında artış olduğu gözlemlenmektedir. İzleyicide *deja vu* etkisi yaratan bu duruma, batı mimarlığında da rastlanmıştır. Mimarlık tarihi incelendiğinde, zaman zaman geçmişe dönülerek, ilke, kavram, biçim, sembol, düzen ve oranların araştırıldığı; bunların aynen ya da dönüştürülerek kullanıldığı görülmüştür. Mimarlık eleştirisi olarak, bu geri dönüş ihtiyacının nedenlerini anlamak, tasarlarken yine de bugünün şartlarını göz önünde bulundurmak önemlidir. Bu çalışmada Batı'da ve Türkiye'de modernizm ve post modernizmin hazırlık ve uygulamaları incelenerek, içinde bulunan dönemi doğuran şartların ve yönelimin değerlendirilmesinin yapılması hedeflenmiştir.

1. MODERN-POST MODERN: ANTİ TARİHSEL-TARİHSEL

Modernlik tasarısı, 18. yy da yaşayan Aydınlanma filozoflarının nesnel bir bilim, evrensel ahlak ve yasa, özerk sanat geliştirme amacı güden çalışmalarıyla biçimlenmiştir. (Sarup, 1997, 2007) Giddens'e göre modernliğin üç temel kaynağı; *zaman ve uzamın ayrılması, yerinden çıkarma düzeneklerinin gelişmesi ve bilginin üretimidir.* (Giddens, 1997) Sadece, daha çok Avrupa'ya ait olan tarihselciliği yeniden canlandırmak yasaklanmıştır. (Trachtenberg, and Hyman 2002)

Frampton'a göre;

"Mimarlıkta tezler ve anti-tezler dialektik olarak bütünleşir. Bir süreç olarak tarih, tarihin yakından izlenmesini gerektirir. Geçmiş, geleceğe bakışla aynı ağırlığa sahiptir ve işte o zaman dönüşümün süreci, yalnızca tasarımın enstrümanı değil, aynı zamanda tasarımın nesnesidir". (Frampton, 1995)

Bu bakış açısı ile mimarlığın tarihten yararlanmadığını söylemek olanaklı değildir. Tarihsel deneyim; bazan var olanın tersini yaratmak, bazan da var olanın gelişmesini sağlamak üzere, mutlaka ardılını etkilemektedir. Frampton'ın tanımdaki dialektik süreç; 19. yy sonu endüstri devriminin yarattığı devrimci ruhla başlayıp, iki büyük dünya savaşının öncül ve ardıl etkilerini karşılayan Modernizm'e anti-tez olarak Post Modernizm'in belirmesiyle işlemiştir.

Aydınlanma felsefesi ve endüstri devrimi etkileri ile biçimlenen Modern mimari, iki dünya savaşı arasındaki şartlarda gelişmiş ve başarılı olmuştur. Savaş ekonomisi ortamında hızlı, endüstriyel, ucuz üretime dayalı, rasyonel akılcı, aşırı fonksiyonelliği ile "monoton" olarak nitelenen, benzer görünümlü sade yapılar üretmiş ve tarihselciliği reddettiğinden ulusların ayrışmaya yatkın olduğu dönemlerde yapılarında yere ve geçmişe yönelik "kültürel kod barındırmamıştır".

Modernizm'in bu özellikleri, şartlar normalleşip ucuz üretime duyulan acil ihtiyaç ortadan kalktığında eleştiri konusu olmuştur. Modern hareketin aşırı güçlü fonksiyonelliği, 1960'ların başlarında protesto edilmeye başlanmış, 1970'lerde tepkiler iyice artmıştır. Geçmişin stillerine geri dönüş, sadece mimarları değil, toplumu da kutuplaştırmış ve 1980'lere kadar bu tür çalışmalar sürmüştür. (Tietz, 1999)

2. BATIDA TARİHTEN YARARLANMA DENEMELERİ

Modernizm eleştirisi olarak geniş, hantal, brütal modern yapıların kullanıcıları tarafından benimsenmediği ortaya çıktığında, mimarlar çeşitli denemelere girişmişlerdir. Bu arayışlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

2.1. Vernaküler Mimarlık

Esinlenmek için vernaküler mimarlık incelemeleri başlamıştır. Örneğin New York yakınında Withman köyündeki uygulamadaki gibi, insanlar ne tür malzemeleri tercih ediyorlar, hangi tür ölçek insanları rahat hissettirir, açık alanlar nasıl işler, binalar nasıl gruplanmalı gibi konular sınıanmıştır. Böylece insancıl, daha düşünceli, konforlu ve çeşitlilikleri kabul eden bir mimarlık elde edilebilmiştir. (Peel, Powell, and Garret, 1989)

2.2. Mimari Morfoloji, Tipoloji, Analoji

Kent koruması, mimarlık dili, morfoloji ve tipoloji araştırmaları başlamıştır. (Peel, Powell, and Garret, 1989)İtalyan Neo-Rasyonalizm hareketi Tendenza, yaygın megapolitan tüketime güçlerinin istilasından mimarlığı ve kenti korumaya girmiştir. Mimarlığın yerel sınırlarına bu geri dönüş, Aldo Rossi'nin 'Şehrin Mimarlığı' (1967) ve Giorgio Grassi'nin 'Mimarlığın Mantıklı Konstrüksiyonu'yayınları ile başlatılmıştır. Çalışmalarla, kent formlarının morfolojik yapısını belirlemede zamanla gelişen bina tipleri saptanmış ve mimarlık için gerekli kompozisyonel kurallar formüle edilmiştir. Mimarlık için modern programların uygun olmadığını düşünen, günlük ihtiyaçların karşılanması gerektiğinde ısrar eden Rossi ve Grassi, mimari düzenin görelî özerkliğini savunmuştur. Bu nedenle Rossi, analogik mimarlık olarak adlandırılan, geniş anlamda vernaküler mimarlıktan soyutlanan kavram ve sembollere başvurmayı tercih etmiştir. (Frampton, 1995)Benzer yolu izleyen Leon Krier gibi Rossi, Modernizmin pozitivist mantığı ve ilerlemeye olan tutkulu inancından, 19. yy'ın ikinci yarısının konstrüksiyonel formları ve bina *tipolojilerine* dönerek kaçınmaya çalışmıştır. Bu analogik yaklaşım genişlemiş ve çalışmanın 'keşif ve hafıza' arasında olduğunu söylemiştir. (Frampton, 1995, 295)

1. Rossi, Hotel Il Palazzo,
Fukuoka, 1987

2. Ungers, Messehalle,
Frankfurt, 1983

Almanya'da Mathias Ungers, Jürgen Sawade ve J.P. Kleiheus'un tipoloji çalışmaları ile Neo-Rasyonalizm'in temel belirtileri izlenmiştir. Ungers, Hildesheim'da '*minyatür kent*' yaratma kararı almış, ortaçağ pazar meydanı tipini yeniden yorumlayarak rasyonalize etmeye girmiştir. Robert ve Leon Krier, özel zanaat yaklaşımını, kentsel form ve tektonik üretimine adapte etmişlerdir. Krier kardeşler, anti-teknokratik yaklaşımla, yerin kültürel önemi üzerine ısrar etmişlerdir. (Frampton, 1995)

2.3. Rekonstrüksiyon

Dışı eski görünümü, içi yeni işleve uygun olarak tasarlanan yapılarla geçmişinrekonstrüksiyonuçalışmaları başlamıştır. Örneğin Clough W. Ellis'in Portmeirian'ı, Portofino sahilinin yeniden canlandırılması olarak, North Wales sahiline inşa edilmiştir.

Başka bir örnek ise, Herculaneum'dan bir Roma villasının yeniden canlandırılması olan John Paul Getty Villa'sıdır. (Peel, Powell, and Garret, 1989)

3. Neuerburg, Langdon ve Wilson, John P. Getty Villası (Müzesi), Malibu,1970-75

2.4. Anıtsal Mimarlık

Anıtsal çalışmalar çoğunlukla siyasi otorite tarafından kamu yapılarında tercih edilmektedir. Giedion ve Sert anıtları, insanların en yüksek kültürel ihtiyaçlarının dışavurumu olarak görmüş ve şöyle tanımlamıştır:

"Anıtlar kolektif gücü sembollere çevirip, insanların sonsuzluk isteğini karşılamak zorundadır. Gerçek bir kültürel hayatla şekillenen her geçmiş dönem, güce ve bu sembolleri oluşturma kapasitesine sahiptir. Anıtlar bu nedenle, sadece birleştirici bir bilinç ve birleştirici kültürün var olduğu dönemlerde mümkün olabilir... İnsanlar fonksiyonel gerekliliklerin yerine getirilmesinden daha çok, sosyal ve toplumsal yaşamını temsil eden binalar isterler." (Gideon, and Sert, 1943)

Siyasi otorite gücünü yansıtmakta anıtsallığı bir araç olarak kullanmak isteyebilir. Politika gücünü geçmişin şaşaalı günlerini canlandırarak yansıtmayı yeğlediğinde, seçtiği politik estetik anlayışını da dayatmaktadır. Örneğin, Neo Klasik imgelemleri ile anıtsallık, Hitler, Stalin ve Mussolini'nin tercihi olmuştur. (Hollingsworth, 1988) Mimarlık ve devlet arasındaki en aşırı ideolojik bağlantı 1930'larda en çok İtalya, Almanya ve Rusya'da görülse de, Fransa ve Amerika gibi totaliter olmayan rejimlerin de benzeri örnekleri izlenebilmiştir. Saarinen'in Londra (1955-60) ve Stone'un Yeni Delhi (1958)'deki ABD büyükelçilik binalarının, klasik stilin anıtsallığını en iyi taşıyan örnekler olduğu söylenebilir. Stone'un büyükelçilik binası, özellikle detaylarda esinlenen klasiğin dekoratif ve yüzeysel olarak kullanımını gösterir. (Ferguson, 1988)

4. Saarinen, ABD Büyükelçilik Binası, Londra, 1955-60

5. Stone, ABD Büyükelçilik Binası, Yeni Delhi, 1958

Hem modern, hem de anıtsal mimarlık yapılamaz mı sorusunun olumlu yanıtı Giuseppe Terragni'nin, Faşist Parti Merkezi (1932-36) binasında verilmiştir. Merkez sade beyaz görünüşü, pür estetiği, asimetrisi, kirişli geometrik konstrüksiyonu ile İtalya'daki Uluslararası Modernizm'in en önemli örneklerinden biridir. (Sharp, 1991) Le Corbusier ise çalışmalarında, klasik mimarlıktan esinlenerek ancak, abartılı klasik imgelem kullanılmaksızın, ifadeci beton formlarla nasıl anıtsal olunabileceğini göstermiştir.

6. Terragni, Faşist Parti Merkezi, Como, 1932-36

7. Le Courbusier, Meclis Binası, Şandigar, 1953-63

2.5. İyileştirme ve Renovasyon

1950 ve 60'larda çok sık rastlanan bina yıkımlarının önüne geçebilmek ve halkın isteklerine cevap verebilmek için, dünya çapında daha iyi organize olmuş koruma çalışmaları görülmeye başlanmıştır. Alanın bütün görünüş ve duygusunu yok etmeksizin, nasıl yeni ofis, dükkân, eğlence merkezleri ve konut yapılabileceği sorusunun cevabı, turistlerin de ilgisini çeken, eski binaların farklı amaçlarla yeniden kullanımında bulunmuştur. Özellikle kentlerde, yüksek bina ücretleri ve yeni gelişmeler için kullanılacak alanların azalması nedeniyle, renovasyon ve iyileştirme kararlarının alınması teşvik edilmiştir. Örneğin, Londra'nın Dockland bölgesinde gemi endüstrisi reddedilmiş ve bazı kullanılmayan binalar yeni işlevlerle açılarak, hem yapı, hem de bölge canlandırılmıştır. (Peel, Powell, and Garret, 1989, 113)

3. TÜRKİYE'DE DURUM

Türkiye'de Modernizm, Batı ile eşzamanlı, Aydınlanma felsefesi ve Endüstri Devrimi'ne bağlı olarak 19. yy sonlarında başlayamamıştır.

I. Ulusal Mimarlık Akımı, Milli Mimari olarak da adlandırılmıştır. (Sözen, 1984) Osmanlı mimarlığı, modernleşmenin zorunlu bir adımını, kendi tarihselciliğini yaşayarak var etmeye koyulmuştur.(Köksal,2002)Türk mimarisinin Neo-Klasik dönemi; mimari ürünlerin biçimlenişinde bölgesel ve ulusal öğelere daha fazla yer verilerek başlamıştır. (Tapan ve Sözen, 1973) I. Ulusal Mimarlık Dönemi'nin sonlarına doğru, salt tarihsel geçmişe yönelmenin yeterli olmadığına anlaşılmış, mimarlar, uluslararası üslup ilkelerine göre mimarlık yapabilme olanakları aramaya başlamışlardır. (Sözen, 1984)

Hem ulusal ve hem de modern olmayı amaçlayan cumhuriyetin ideolojisi, mimariye yansıtılmıştır. Yabancı mimarların da çalıştığı cumhuriyetin ilk yıllarında, devlet yapılarında geçmişe anımsatan öğeler kullanılırken, bir yandan da sivil mimari araştırmalarına girilmiş ve bunlar modern üslupla yorumlanarak, bölgesel, ulusal bir dil oluşturulmaya çalışılmıştır.

8. Arif Hikmet Bey,
Ankara Türk Ocağı, 1927-30

9. Vedat Tek ve Kemalettin Bey,
Ankara Palas Oteli, 1927

Türkiye'de köyden kente göç, tahmin edilen sınırları aştığında (Tekeli, 1982), ortaya çıkmaya başlayan gecekondu, Batı'nın Endüstri Devrimi sırasında fabrikaların çevresinde yarattığı, sağlıksız konutların (Hollingsworth, 1988) karşılığı olarak görülebilir. Ekonomik durumu biraz daha iyi olanlar için, Avrupa'da savaş sonrasında ortaya çıkan konut ihtiyacını karşılamak üzere üretilen sosyal konut mantığına yakın olarak, modern konutlar tasarlanmıştır, ancak bu ekonomik, aşırı fonksiyonel konutlar, kullanıcılarını memnun etmekte yetersiz kalmıştır.

Büyük çaptaki uygulamalarıyla tarihe geri dönüş yaklaşımı, tıpkı Modernizm gibi, Türkiye'ye geç girmiştir. Son zamanlarda rasyonel sorgulayıcılık, ilerlemeye olan tutkulu

inanç gibi modernite değerlerini yansıtan modern mimarlık yerine, siyasi muhafazakâr görüşünün temsili için özellikle kamu yapılarında, tarihi referansları olan bir mimarlık dili tercih edilmektedir. Ancak, yukarıda kısaca özetlendiği üzere sorgulayıcı, katılımcı, dönüştürücü ve analiz edici bir tarihten yararlanma yöntemleri yerine, mimari biçimin gösterge olarak geçmişi canlandırması denenmektedir.

10. Birkiye, Cumhurbaşkanlığı Kompleksi, Ankara, 2014

Bu gösterim dili, bugün Cumhurbaşkanlığı Kompleksi olarak kullanılan yapı başta olmak üzere, diğer devlet kurumlarında ve eğitim yapılarında uygulanmaya gelmektedir. Bazı örneklerde bu anlayışa uygun görüntü elde edebilmek üzere, mevcut binaların cephesi dekore edilmekte, yüzey makyajı ile değişim sağlanmaktadır.

4. DEĞERLENDİRME

Mimarlık ortamında uzun zamandır, tarihselci ve anti-tarihselci olarak iki karşıt tez çatışmaktadır. Geçtiğimiz yüzyılda bu durum, Modern ve Post Modern uygulamalarla izlenmiştir. Batıdaki Modernizm, Endüstri devrimi ve Aydınlanma düşüncesinin getirisi olarak ortaya çıkmış, Modernizm eleştirileri yükselmeye başlayınca, Modern harekette dışlanan tarihselcilik, canlanmaya başlamıştır.

Türkiye’de ise Modernizm ve Post Modernizm; Batı’daki ile ne eş zamanlı ne de benzer gerekçeler ile başlamıştır. Modern mimarlık, Modern Türkiye projesinin bir parçası olarak ülkeye davet edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, hem modern, hem de ulusal kimlik yaratma denemeleri sırasında; geleneksel, sivil ve dini mimariden referanslar kullanılmıştır. Modernist inanç kaybolmadan, mimarlık tarihinden nasıl yararlanılabileceği araştırılmıştır. Başka bir deyişle; kimlik, kültür, tarih çalışmaları Batıdaki gibi Modernizm eleştirileri oluşmadan başlatılmıştır. Bu haliyle de, toplumsal bir hoşnutsuzluğun giderilmesini hedefleyen geniş çaplı bir araştırma alanı olmamıştır.

Erken cumhuriyet döneminde modernleşme, siyasi bir karar olarak mimariye nasıl yansımışsa, günümüzde yine siyasi bir karar olarak cumhuriyet öncesi döneme öykünmeler, özellikle kamu yapıları aracılığıyla mimariye yansımaktadır. Cephe düzenlemeleri ile benimsenen tarza uygun hale dönüştürülen yapıların yanı sıra, yukarıda sayılan analiz ve çalışmalara dayandırılmayan uygulamalara sıkça rastlanmaktadır. Seçilen biçimler, ait oldukları zaman ve yerden kopartılarak başka bir yerde ve zamanda, bambaşka işlevler ve ölçekteki mekânların yaratımında kullanılmaktadır. Bu tekrar oluşturma çabasında, yeni üretilen, orjinalinden göz ardı edilemeyecek farklılıklar barındırmaktadır.

İnsanlar binalarında sadece fonksiyonel gerekliliklerin yerine getirilmesini yeterli bulmayıp, sosyal ve toplumsal yaşamını temsil etmesini beklemektedirler. Eğer geçmişle bağ kurmak bir ihtiyaç olarak belirliyse, tüm koşullar, talepler ve olanakların harmanlandığı bir uzlaşma sanatı olarak mimarlık; geçmiş ve bugün karşıtlığının çözümünü, tarihten yararlanma biçimi üzerine çalışarak bulabilir.

Eyck'ın yaklaşımı bu konunun çözümüne uzlaşmacı bir çağrı niteliği taşımaktadır.

“Geçmişe yönelik duygusal antikiteci yaklaşımdan hoşlanmadığım kadar, geleceğe duygusal teknokratik yaklaşımdan da hoşlanmam. Hadi, insanın değişmeyen şartlarını keşfetmek ve değiştirmek için geçmişten başlayalım.” (Frampton, 1995, 298)

Mimarlık tarihinin deneyimini kamusal yarara dönüştürmenin yolu, taklitten geçmeden aranırken; tarih biçimler yerine sosyal ve mekânsal deneyimlerin kaynağı olarak görülmelidir. Akademilerde; tipoloji, morfoloji, analogi çalışmaları, aidiyet, kimlik, bağlam, detay, malzeme, bina gruplanmaları, kentte güvenli hissedilen ölçek, açık alan işleyişi, erişim kolaylığı, vb. çalışmalarla geçmiş deneyimlerden kullanıcıyı memnun eden uygulamaların araştırılmaları genişletilmelidir. Daha insancıl, düşünceli, konforlu ve çeşitlilikleri teşvik eden bir mimarlık için üretilen bu tür bilgilerin yaygınlaştırılıp uygulamaya aktarılması yarar sağlayacaktır. Bu çalışmalarla, zaman ve mekân birbirinden kopartılmak yerine bütünleştirilebilir ve tanıdık olmakla birlikte yeni mimarlığın üretilmesi mümkün olabilir.

Ancak, ortak geçmiş, kolektif bellek, kimlik, kültür insanları, ulusları bir araya getirmenin tek yolu değildir. Tersine Giedon ve Sert'in vurguladığı gibi, bugünün gerçek yaşamında, gerçek bir kültürel hayat da bunu yapacak güce sahiptir ve bu potansiyel değerlendirilmelidir. Yaşadığımız bugün, geleceğin geçmişi olmaya mahkumken, mimar olarak bugüne karşı görevimizi yerine getirmek, mimarlık tarihine borcumuzdur.

KAYNAKLAR

- Ferguson Russell, ed. (1988) *At the End of the Century: One Hundred Years of Architecture*, Los Angeles and New York, The Museum of Contemporary Art and Harry Abrams.
- Frampton, Kenneth (1995) *A Critical History Modern Architecture*, Third Edition: revised and enlarged, London:Thames and Hudson.
- Giddens, Anthony (1997), *Modernliğin Sonuçları*, Çev: Ersin Kuşdil. Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Gideon, Sigfried and Sert, Josep Luis, (1943) "Nine Points of Monumentality", *Architecture Culture 1943-1968*
<http://www.ub.edu/escult/doctorat/html/lecturas/sert1.pdf>
- Hollingsworth, Mary (1988) *Architecture of The 20th Century*", Brompton Books Ltd., London, s.34
- Köksal, Aykut (2002) "Türkiye Mimarlığında Modernleşme ve Ulusalcılık", *Arradamento Mimarlık*, sayı:149, s:91
- Peel, Lucy; Powell, Polly and Garret, Alexander (1989), *An Introduction to 20th Century Architecture*, London:A Quinted Book, Apple Press.
- Rossi, Aldo (2006) *L'architettura della Citta, Şehrin Mimarlığı*, Ç: Nurdan Gürbilek, Kanat Kitap, İstanbul.
- Sarup, Madan (1997) *Post Yapısalcılık ve Post Modernizm*. Çev: A. Baki Güçlü, Cantekin Matbaacılık, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- Sharp, Dennis, (1991)*The Illustrated, Encyclopadia of Architects and Architecture*, NY:Watson-Guptill Publications.
- Sözen, Metin (1984) *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ankara, s:27.
- Tapan Mete ve Sözen, Metin, 1973, *50 Yılın Türk Mimarisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1973, s:99.
- Tekeli, İlhan (1982) *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Ankara: Turhan Kitabevi, Bilimsel Eserler Dizisi No:13, Ekonomik Araştırmalar. 3.
- Tietz, Jürgen (1999) *The Story of Architecture of the 20th Century*, Könemann, Cologne
- Trachtenberg, Marvin.and Hyman Isabelle (2002) *Architecture: From Prehistory to Postmodernity*, Second Edition, Prentice Hall Art.
- Touraine, Alain (2002) *Modernliğin Eleştirisi*, Çev: Hülya Tufan, YKY, İstanbul.